

ΚΡΙΤΙΚΗ

ΚΩΣΤΑ ΒΑΡΝΑΛΗ: «Ἡ ἀληθινὴ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη»

Ὁ Βάρναλης ἐννοεῖ νὰ εἶναι καὶ νὰ μὲναι τὸ ζιζάνιο τῆς κοινωνίας καὶ τῆς φιλολογίας μας, ἓνα πειραχτήριο ἐπίφοδο ποῦ δὲν ἀφίνει κανέναν ἡσυχο, οὔτ' ἀκόμα τοὺς μεγάλους ποιητὲς καὶ φιλοσόφους. Ἰστερ' ἀπὸ τὸ τελευταῖο του ποιητικό ἔργο, τοὺς «Σκλάβους πολιορκημένους», ὅπου μᾶς ἔδωσε, ἀπάνω στό κομματιασμένο σολωμικό πρότυπο, μὰ ἀπ' τὴν ἀνάποδη ὄψη του παρμένο, ἓνα λυρικό ἔπος μὲ σύγχρονη κοινωνικὴ ἰδεολογία καὶ μὲ προχωρημένα τεχνικά μέσα, ξαναπαρουσιάζεται τώρα μὲ τὸ καινούργιο του βιβλίο μαθητῆς ἀπροσκάλεστος τοῦ Σωκράτη καὶ ἀπολογητῆς ὄψιμος τοῦ δασκάλου. Ἡ νέα ἀφ' τῆ ἀπολογία, μοναδικὴ στό εἶδος τῆς, γιὰτι ἐρχεται νὰ ὑποστηρίξει μιὰν ὑπόθεση ποῦ χάθηκε γιὰ πάντα πρὶν ἀπὸ αἰῶνες μὲ τὴ γνωστὴ θανατικὴ καταδίκη κι ἐκτέλεση, δὲν ἔχει παρὰ μεταφυσικὴ σημασία, ἀφοῦ δὲν ἀποβλέπει φυσικά στὴν πραγματικὴν ἀθώωση, μὰ στὴν ἠθικὴν ἀποκατάσταση τοῦ κατηγορουμένου. Ὁ Βάρναλης, ὥστόσο, ἐχτρός θανάσιμος τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς, προτιμᾷ νὰ θυσιάσει ἐδῶ τὴν τυπικότητα τῶν θεωρητικῶν του πεποιθήσεων προκειμένου ν' ἀποκαλύψει τὴν οὐσίαν μιᾶς παραξηγημένης ἱστορίας, ὅπως εἶναι ἡ διαδικασία τοῦ ἐπαναστάτη φιλοσόφου καὶ τὰ σχετικὰ τῆς. «Οἱ τάχατες ἀπολογίες, δικαιολογεῖ στὸν πρόλογό του, ποῦ τοῦ γράφανε φίλοι καὶ μαθητᾶδες, ὅλες εἶναι πλάσματα τῆς φαντασίας τους, μικρόλογες προσπάθειες ν' ἀποδείξουνε πῶς ὁ Σωκράτης, εἴταν ἀθῶος, ὁ Νόμος εἴτανε δίκαιος κι οἱ δικαστᾶδες γτόμπροι καὶ τίμιοι Ἀθηναῖοι,

ποῦ κάνανε... λάθος». Ἀποφασίζει,τὸν ὁ ἴδιος νὰ βάλει τὰ πράματα στὴ θέση τους κι ἐπιχειρεῖ ν' ἀνασκεδάσει τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοφῶντα κι ὅποιον ἄλλον ἀνάλαβε νὰ μεταδώσει ἴσαμε μᾶς τὰ στερνὰ λόγια τοῦ μελλοθάνατου.

Παίρνοντας ὁμοῦς τέτοιαν ἀπόφασιν ὁ Βάρναλης κατάλαβε πρῶτα-πρῶτα πῶς ἡ παλιωμένη τούτη δίκη, ποῦ τὴν ἤθελε νὰ ξαναγίνει γιὰ χάρη τῆς ἀλήθειας, δὲ θὰ μπορούσε νὰ κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀνθρώπων τοῦ 1931 καὶ θὰ περνοῦσε ἀπαράτηρη ἀπὸ τὸ κοινὸ μας, ἀν δὲν ἐφρόντιζε νὰ τὴν ἀνανεώσει καὶ νὰ τὴ συγχρονίσει, σὲ τρόπο ποῦ νὰ τὴν κάνει ἀντίληπτή κι ἐλκυστικὴ. (δὲν εἴτανε βέβαια τὸ ζήτημα γιὰ τοὺς φοιτητὲς καὶ τοὺς ἀποφοίτους μονάχα τῆς φιλολογίας—ἀφοῖ τὴ μελετοῦνε στό πρωτότυπο καὶ δὲν ἔχουνε ἀνάγκη ἀπὸ παρόμοιες δικολαβίες γιὰ νὰ φωτιστοῦνε). Ἐπροσπάθησε λοιπόν, ἀν καὶ χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ συγγραφέα καὶ τῶν κληρονόμων του, τῶν καθηγητῶν θέλω νὰ πῶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, νὰ διασκεδάσει τὸ κείμενο τῶν δυὸ μαθητῶν καὶ ἀπολογητῶν τοῦ φιλοσόφου μὲ τροποποιήσεις, ἐπεξηγήσεις καὶ προσθήκες ποῦ θάταν ἱκανὲς νὰ τοῦ στερήσουνε γιὰ πάντα τὸ δικαίωμα νὰ γράφει ἀν ὁ νόμος τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας λειτουργοῦσε καὶ μὲ ἀναχρονιστικὴ δύναμη, κατὰ πορείαν ὀπισθοβατικὴ. Κατόρθωσεν ἔτσι, χωρὶς ν' ἀλλάξει τὰ πρόσωπα, τὰ πλαίσια καὶ τὰ ὑπόλοιπα δεδομένα τῆς ἱστορικῆς δίκης, μὲ λίγες ἀνεπαίσθητες κι ὥστόσο ριζικὲς ἀλλαγές, νὰ μᾶς ξανακαινουργιώσει ἀπροσδόκητα μιὰ φυλλάδα ξεχα-

σμένη από τὰ χρόνια τὰ γυμνασιακὰ καὶ νὰ φωτίσει μὲ λάμψη δυνατὴ μιὰν ὑπόθεσιν ποῦ ἔμενε, γιὰ τοὺς περσότερους, σχεδὸν μυστηριακὴ. Ἡ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη ἢ καμωμένη ἀπὸ τὸ Βάρναλη εἶναι ἔργο μεγάλης τέλει, ἀλλὰ καὶ μεγάλης ἐπιτυχίας. Πῆρε ἓνα θέμα ποῦ πέρασε πιά στὴν ἱστορίαν καὶ στὴν αἰωνιότητα καὶ τὸ ἀναποδογύρισε μὲ τὸν κίντυνο νὰ τὸ γυμνώσει καὶ νὰ γυμνωθεῖ· ὁμοῦς ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν δὲν ἔπαθεν ὁ ἴδιος, ἀλλὰ μᾶς ἐξάφνισε καὶ μᾶς μὲ τὴ δεξιότητά καὶ τὴν πρωτοτυπία τοῦ ποῦ ἔφτασε στὰ σύνορα τῆς ἀνακάλυψης.

Θὰ βρεθοῦνε σίγουρα πολλοὶ ποῦ θὰ διαμαρτυρηθοῦνε γιὰ τὴν πράξιν του καὶ θὰ τὴν χαρακτηρίσουν ἀσέβεια. Ἀλλὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Σωκράτη καὶ ἡ διδασκαλία του δὲν ἐδόθησαν σὰν προνόμιον σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς γραμματικοὺς καὶ τοὺς σχολιαστὰς τῶν ἀρχαίων φιλολογικῶν κειμένων· ἀνήκουν σ' ὅλη τὴν πολιτισμένην ἀνθρωπότητα καὶ καθένας μπορεῖ νὰ τοὺς δῶσει ὅποιαν ἐρμηνείαν τοῦ ἀρέσει. Ἄν δὲν εἶναι σωστὴ, θὰ τὴν κρίνουν καὶ θὰ τὴν καταδικάσουν οἱ ἀναγνώστες του κατοπινά· καὶ οἱ ἀναγνώστες τοῦ Βάρναλη, ὅσοι τουλάχιστον εἶναι κατατοπισμένοι κάπως καλύτερα στὰ ζητήματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης, πιστέψω νὰ τὸν δικαιώσουνε πέρα γιὰ πέρα. Ἄλλωστε ἡ νεωτερικὴ ἀφτὴ χειρονομία, ἂν καὶ σχετίζεται μὲ γενικώτερες καὶ σπουδαιότερες ὑποθέσεις, πρέπει νὰ κοιταχτεῖ κυριώτατα μὲ τὸ λογοτεχνικὸ κριτήριον, γιὰτὶ ἀπ' τὴ λογοτεχνία προέρχεται καὶ μέσον ἀφτῆς ἐκφράζεται· καὶ στὸ βασίλειον τοῦτο ἐπικρατεῖ περσότερη ἐπιείκεια, ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀλεγγρία, οἱ παράδοξοι καὶ τὰ παραπτώματα δικάζονται μὲ πιὸ πολλὴ ψυχραιμία καὶ προπάντων μὲ λιγώτερον θόρυβον, παρὰ στὴν ἐπιστήμην τὴν φανατισμένην κάποτε ἀπὸ τὴν ἀμάθειάν της. Στὸ κάτω κάτω, ὅταν μᾶς δίνεται ἓνα ἔργο νὰ τὸ κρίνουμε, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὸ ἐξετάζουμε ἀπὸ τὶς πλεθρὰς ποῦ θέλουμε μῆς, ἀλλ' ἀπὸ κείνην ποῦ μᾶς προσφέρνεται τὸ ἴδιον, πρὸς τὴν κατέφθυνσιν ποῦ ἀκολουθεῖ καὶ μὲ τὰ μέσα ποῦ μεταχειρίζεται. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τ' ἀκολουθήσουμε ὅπου πάει καὶ νὰ βγοῦμε μαζί του στὸ τέρμα, ὅπου μόνον θὰ σταθοῦμε καὶ καὶ θ' ἀποφανθοῦμε, γιὰτὶ ἀλλιῶς ὑπάρχουν τόσα μονοπάτια καὶ θὰ χαθοῦμ' ἐξάπαντος — ἡμεῖς, ὄχι ἀπὸ τὸ, ἀπὸ τὸ ἔχει τὸν ὁδηγὸν του.

Ὁ Βάρναλης, ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ παραπάνω, προσπαθεῖ νὰ ζυγώσει τὴ σωκρατικὴν τοῦ ἀπολογία στὴν ψυχολογίαν μας, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ξεφύδγει ἀπὸ τοὺς ἀπαραίτητους περιορισμοὺς ποῦ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν παράδοξον τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ σεβασμοῦ της. Διατηροῦνται πάντα οἱ κατήγοροι, ὁ Ἄνυτος, ὁ Μέλητος, ὁ Λύκων, μένουσι οἱ ἴδιοι ἀρχαῖοι δικασταί, παρουσιάζονται οἱ γνώριμοι ἀθηναῖκοι φυσιογνομίαι,

ὁ Ἄλκιβιάδης, ὁ Περικλῆς, ἡ Ἄσπασια, οἱ σοφισταί, οἱ στρατηγοί, οἱ ἄρχοντες τῆς ἐποχῆς, περνοῦν ἀδιάκοπ' ἀπὸ μπροστά μας πρόσωπα καὶ φαινόμενα τοῦ καιροῦ μὲ τοὺς ὁρῶν τῆς ζωῆς των, τὰ συνήθια τῆς κοινωνίας των, τοὺς τρόπους τοῦ φροσίσματος των καὶ ὅλες γενικὰ τὶς ξεχωριστὰς κοινωνικὰς, πολιτικὰς, καλλιτεχνικὰς ἐκδήλωσας ποῦ χρωματίζουσι τόσο ἔντονα τὴ σημαντικὴν ἐκείνην χρονικὴν περίοδον ὅπου ἔζησε καὶ ἔδρασε ὁ μεγαλύτερος ἴσως ἀνθρώπος τῆς γῆς. Ὅσοσο πολλὰ ἀπὸ τὰ ὀνόματα ξαναφαίνονται μὲ τὴ σημερινὴν τοὺς μορφήν, ἀρκετὰ ἀπ' τὰ γεγονότα παίρνουν ἀπόκλιση καὶ τροπὴ πρὸς τὶς σύγχρονες ἐθνικὰς μας προϋποθέσεις, οἱ ἰδέες προσαρμόζονται πρὸς τὶς ἀνάγκας τοῦ καιροῦ μας καὶ τοῦ τόπου μας. Μολατὰφτα ἡ διαστάθρωςιν τούτῃ δύο ἐποχῶν τόσο μακρινῶν, ἀντὶ νὰ τὶς συγκρίσει καὶ νὰ τὶς σκοτίσει, τὶς ξεκαθαρίζει καὶ τὶς διαφωτίζει προβάλλοντας ἀπάνω στὴν καθέμιάν τους ἓνα φῶς θανεικὸν ἀπὸ τὴν ἄλλην. Ἔτσι πολλὰς ἀπὸ τὶς ἀρχαῖας κατάστασας γιὰ νὰ κατανοηθοῦνε βαθεῖά πρέπει νὰ πάραδληθοῦν μ' ἄλλες δικὰς μας τωρινὰς καὶ κάποιαν πάλιν ἰδανικὰν ποῦ κυκλοφοροῦνε καὶ ζυμώνονται στὶς μέρες μας θὰ βρεθοῦνε πρωτοβλάστητα στὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς.

Ἡ σύγκρισις ἄλλωστε καὶ ἡ ἀναλογία ἀναμεταξὺ στοὺς παλιοὺς καὶ τοὺς καινούργιους κατοίκους τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἐφκολύονται πολὺ μὲ τὴν ἀποψη ποῦ πῆρεν ἔξαρχῆς ὁ συγγραφέας καὶ ποῦ τοῦ στέκεται ὁδηγητικὴ σ' ὅλην του τὴν χαριτωμένην περιπλάνησιν μέσα στὸ περιβόλι τῆς σωκρατικῆς διαλεχτικῆς. Μπροστά στα μάτια τοῦ Βάρναλη ξεχωρίζουσι ὀλοφάνερα, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὰ σήμερα, δύο κοινωνικὰς τάξεις ἀντίθετες, οἱ ἐκμεταλλεφτὰς καὶ χαραιοφάγηδες ἀπὸ τὴν μιάν, οἱ ἐκμεταλλεδομένοι καὶ δουλεφτάδες ἀπ' τὴν ἄλλην. Οἱ πρῶτοι χαίρονται ὄλα τ' ἀγαθὰ τῆς ζωῆς χάρη στὴν ἐξυπνάδα καὶ τὴν δύναμίν τους, οἱ δέφτεροι ἰθροκοποῦν μέρα καὶ νύχτα καὶ δὲν ἔχουν οὔτε τῆς συντήρωςιν των τ' ἀναγκαῖα. Οἱ πλοῦσιοι καὶ λέφτεροι τσεπώνουν μιστοὺς, ὑφώνουν ναοὺς, κρατᾶνε μεγαλεῖον, γιὰτὶ πλερώνουν καὶ δουλέθουν καὶ χαμοσέρνονται οἱ ἄλλοι, οἱ φτωχοὶ καὶ σκλάβοι. Καὶ ἡ θλιθερὴ ἀφτὴ κατάντια δὲν ἀλλάζει, γιὰτὶ οἱ ἀδικημένοι καὶ τυραγνισμένοι δὲν ἔχουν ἀκόμα συναίσθησιν οὔτε τοῦ ξεπεσμοῦ οὔτε τοῦ προορισμοῦ τους.

Πρέπει νὰ τοὺς τότε φωνάξει στὸ τέλος τῆς ἀπολογίας του ὁ Σωκράτης μὲ τὴν ὑπέροχην καὶ ἐμπνευσμένην ἐκείνην προτροπήν, ἐπισφράγισμα καὶ κορυφωμα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἰδεολογίας του. Εἶν' ἓνα κομμάτι ὄλοπαλμὸν καὶ φλόγα ποῦ ἀντηχεῖ σὰν εἰδοποιητήριο καὶ πολεμιστήριο μαζί σάλπισμα γιὰ τὴν στρατιάν των δούλων καὶ των ἐργατῶν. Καὶ οἱ Σκύθες ποῦ ἐρχονται σὰν κατακλειδα τοῦ ἐνθουσιαστικοῦ κηρύγματος του, δὲν εἶναι

«δύσκολο νὰ μαντευθεῖ» ποιὸν ὀρηκτικὸ καὶ πρῶτοπόρο λαὸ ἀπ' τοὺς συγκαιρινούς μας συμβολίζει τόσο διάφανα.

Ἀλλὰ γιὰ νὰ κατορθωθεῖ τὸ ἔξαιρετικὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο τοῦ βιβλίου, χρειάζεσταν ὁ συγγραφέας ὄχι μόνον νὰ μπεῖ στὸ νόημα τὸ παραδεγμένο τῆς ὀμιλίας μὰ καὶ νὰ υποκαταστήσει ὡς ἓνα μέτρο μὲ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀρχαίου ὀμιλητῆ. Ἔτσι κιόλας ἐγίνετο ὁ ἄνθρωπος ποὺ μιλάει στὸ δικαστήριό τῶν Ἀθηναίων μὲ τέτοιο κέφι καὶ μὲ τόσην εἰρωνεία, μὲ τόση ἀταραξία καὶ μὲ τέτοια κοινότητα, μὲ γλύκα καὶ μὲ λύσσα μαζί, σὲ ἰδιότροπο κράμα λυρισμοῦ καὶ σαρκασμοῦ, εἶναι βέβαια ὁ ἄντρας τῆς Ξανθίππης, ὁ δάσκαλος τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὁ εἰρηγητῆς τῶν καινῶν δαιμονίων· εἶναι ὅμως πῶς πολὺ καὶ ὁ παιητῆς τῆς «Μάνας τοῦ Χριστοῦ», ὁ διωγμένος καθηγητῆς, ὁ ἀποστάτης καὶ ἀπόδλητος, ὁ Βάρναλης ὁ ἴδιος πικαρισμένος καὶ μερακλωμένος, ποὺ βρῖσκει ἀφορμὴ νὰ ρίξει κατὰμουτρα στὸ καθεστῶς τῶν ἀδικητῶν καὶ ὑποκριτῶν τὴν ὀργήν του καὶ τὴν περιφρόνησίν του. Μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ βεβαιότητα πῶς γιὰ πρώτη φορά στὸν τόπο μας — ἂν ἐξαιρέσουμε κάποιους ἐπιτυχίες τοῦ Παλαμά — ἡ σάτυρα βρῖσκει τὸ μάστορά της καὶ φτάνει στὸ σκοπὸ της. Οἱ παλιότερες ἔμμετρος ἀπόπειρες τοῦ Σουρή καὶ ὡς ἓνα σημεῖο τοῦ Λασκαράτου περνοῦσαν ἐξώπετα καὶ δὲν ἀφήνανε σημάδια· ἐτούτη βαρεὶ κατὰκέφαλα, ζεματίζει, σὰν καμμένο σίδερο. Ἄ, εἶναι φοβερὸ πρᾶμα νὰ ἐρεθίζεται ἓνας τεχνίτης καὶ ν' ἀδράζει στὰ χέρια του τὸ ἀκατάμαχό του ὄπλο! Μπορεῖ νὰ φέρει κατὰστροφές ποὺ δὲ θά τις ἔφερνε οὔτε μιὰ ὀλοκλήρη διαδήλωση πεινασμένων, γιατί ἐκείνους θά τοὺς διαλύσει ἡ ἀστυνομία, ἀλλὰ τὸ λόγο καμμιὰ βία ἀνθρώπινη δὲ θά τὸν καταπνίξει.

Ἄν τὸ βιβλίο τοῦ Βάρναλη βρῖσκεται σὲ τόσην ἐπαφή μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ ἔχει

τέτοια ἀνταπόκριση μὲ τὸν τριγύρω του κόσμον, ἀπὸ τὸ πετυχαίνει μὲ τὴν βαθεῖά του ψυχολογικὴ διεξόδου στὰ προβλήματα τοῦ περιβάλλοντος καὶ μὲ τὴν κατάλληλη λεχτική του διατύπωση ποὺ δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἐπακολουθητικὰ ἐξελιγμένο ἀρχικὸ γνῶρισμα μιᾶς καλλιτεχνικῆς ἰδιοσυγκρασίας, ὠριμῆς τώρα καὶ ἄρτιας. Γιὰ νὰ μπορέσει ὁ συγγραφέας νὰ ἐκφράσει τὴν πρωτότυπὴν ἔμπνευσήν του τὸν ἐπλημμύριζεν, ἔνωσε τὴν ἀνάγκη πῶς ἔπρεπε νὰ πρωτοτυπήσει καὶ στὴ γλώσσα, τὸν ἀγωγὸν ποὺ δίνει τὴν διεξόδον στὸ ὕλικόν του περιεχόμενον. Χωρὶς νὰ ἐπιδιώξει τὴν κατασκευὴ νέων γλωσσικῶν τύπων, ἐξεζητημένων περιφράσεων καὶ συνθέτων τῆς κακῆς ὥρας, ὅπως κάνουν τόσο ἄλλοι ἐπίπλαστοι γλωσσοπλάστες, περιορίστηκε ν' ἀναζητήσῃ τις ἐλλείψεις του καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τις χρεῖες του στὴν ἀκένωτη πηγὴ τοῦ δημοτικοῦ λεξιλογίου μας. Κατέδηκε λοιπὸν στὴν ἀγορὰ καὶ ἀρχισε νὰ μαζέβει μὲ τις χοῦφτες τὸ χρυσάφι τὸ πεταμένο στὸ δρόμον, τὸ ἀνακατωμένο μὲ τὴν λάσπη, τὸ περιφρονημένο ἀπ' τοὺς διαβάτες. Κατῶρθωσεν ἔτσι νὰ διαμορφώσει καὶ ἀνοψώσει ἓνα ἔργο πεζογραφικὸ ποὺ διασκεδάζει μὲ τὸν παρδαλὸ χρωματισμὸν του καὶ ξαφνιάζει μὲ τὴν λάμψην τοῦ ντυσίματός του, γραφικώτατον καὶ τυφλωτικόν, παιγνιδιάρικον καὶ σκανταλιάρικον, κοματιστὸν καὶ θαυμαστὸν. Ἀλλὰ καὶ τὰ ζεδαρωμένα τῶν λέξεων τ' ἀπρόοπτα, οἱ παραβολές καὶ οἱ μεταφορές οἱ ἀπαράμοιαστες, οἱ στοχασμοὶ καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ οἱ πρωτοφανέρωτοι, ἡ ἀπλοποιημένη φιλοσοφία, ἡ ἀγαλλιωτὴ ἀνοιχτοστομία, ἡ ἀπαναστατικὴ διάθεσις, ἡ ἰδεολογία της καὶ ἡ φρασσιολογία της, ὅλα τούτα δίνουν στὴν «Ἀληθινὴν ἀπολογία τοῦ Σωκράτους» ἓνα δυνατὸν ἰδιοπρόσωπον τόνον καὶ μιὰ ρωμαλέα ποιητικὴ σύνθεσις ποὺ φέρνει ἀπὸ τὸ βιβλίο στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς μας καὶ τοῦ ἐξασφαλίζει θέσιν πλάι σ' ἔργα νεοκλασσικὰ σὰν τὸν «Μπρούσο» τοῦ Ἀλέξανδρου Πάλλη.

MIX. ΡΟΔΑ: «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κώστα Κρυστάλλη».

Ἡ διάλεξις ποὺ τύπωσε τελευταία σὲ βιβλίο ὁ κ. Ροδάς εἶχε γίνῃ πρὶν ἀπὸ πέντε χρόνια μὲ τὸ σκοπὸ, μὸ φαίνεται, τῆ συγκέντρωσις χρημάτων γιὰ τὴν ἀνέγερσιν ἀνδριάντα στὸν ποιητῆ, σκοπὸ ποὺ ἔχει πραγματοποιηθεῖ πιά ἀπὸ προπέρσι, μὲ τὴ βοήθειαν τῶν Ἀρτινῶν, στὴν Ἄρτα, τὸν τόπον τοῦ θανάτου τοῦ Κρυστάλλη. Τὸ κοινὸν ποὺ συνηθίζει νὰ πηγαίνει καὶ ν' ἀκούη διαλέξεις, θυσιάζοντας σὲ μιὰ κάπως κουράστικὴ ἀσχολία τὸν περίπατόν του, τὸ καφενεῖο του ἢ τὸν κινήματογράφον του, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς θάμεινε ἐπ'χαριστήμενον ἀπὸ τὴν ὀμιλίαν τοῦ κ. Ροδά. Εἶχε ἄλλωστε ἄρκετὰ προσόντα γιὰ ν' ἀρέσῃ· ἐκφραστικὴ γλώσσα, καθαρὰ νοήματα, κομμάτια γι' ἀπαγγελία, ἀνέκδοτα ἀπὸ τὴ

ζωὴ τοῦ βιογραφουμένου. Ὅλα τ' ἀφηγηματικὰ καὶ κατὰ προτίμησιν στοιχεῖα ποὺ ἀφήκουν ἐλευθερὴ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀκροατῆ καὶ ἀποφεύγουν νὰ τοῦ χαλάσουν τὴν ἡσυχίαν μ' ἐπισκοπήσεις καὶ ἐμβαθύνσεις ποὺ κάποτε ὀδηγοῦν σ' ἀναμετρήσεις καὶ σ' ἀπόθαρρύνσεις, δταν κόβεται ἀπότομα ἡ συνθετικὴ ἰσοδυναμία καὶ προβάλλει ἐπιμηκυντικὸν διάμεσον, ἢ ἀπόστασιν. Ἀλλὰ τότε δὲν ἀνεβαίνουν οἱ γνωστικοὶ στὸ βῆμα γιὰ νὰ δρέψουν ἀνθη ρητορικὰ. Ὁ λόγος ὅμως ποὺ, βγαίνοντας ἀπὸ τὸ στόμα καὶ ἐνεργώντας ἀνάλογα μὲ τὸν τόνον τῆς φωνῆς, μὲ τὴν διάθεσιν τῆς στιγμῆς, μὲ ὄρους τῆς ἀκουστικῆς καὶ τῆς ψυχολογίας, ἀνταποκρίνεται, ἐπιβάλλεται ἢ καὶ συναρπάζει, ὁ ἴδιος πάλι αὐτὸς ἅμα πέσει στὸ χαρτὶ ἀλλά-

ζει άμέσως τό επίπεδο τής ενέργειάς του. Τά τυπογραφικά στοιχεία είναι ένα κριτήριο όλωσδιόλου άλλιώτικο από τ' άφτιά τών συναγμένων άκροατών· έδω πιά έχουμε τό κείμενο μπροστά μας και μπορούμε νά τό πιάσουμε, νά τό ξαναδιαβάσουμε, νά τό αναλύσουμε, νά τό συγκρίνουμε νά τό τοποθετήσουμε μέ όλη μας τήν ψυχραιμία και τήν άνεση. Στο ξεδιάλεγμα αυτό τό τελικό λίγα, πολύ λίγα από τά έργα τής προφορικής, άς πούμε, φιλολογίας διασώζονται· είναι, άκριβέστερα, εκείνα πού ξεκίνησαν, έξαρχής, για τόν έλεγχο του βιβλίου περισσότερο προορισμένα παρά για τήν πρόχειρη τής αίθουσας δοκιμασία, έφκολης και στήν άποδοχή και στήν άποδοκιμασία της. Τό πλήθος τών υπόλοιπων, άφτά πού διεκδίκησαν—και πέτυχαν τά πιότερα—τήν πληρωμή και τήν αναγνώριση τής ώρας, τά χειροκροτήματα και τά χειροπιασίματα, χωρίς προετοιμασία κι επιζήτηση άλλη για τά παρακάτω, θάνατι δίχως άλλο εννοούμενοι τής τύχης αν κατορθώσουν νά κερδίσουν και του άπαιτητικού αναγνώστη τό σιωπηλό ενδιαφέρο.

Η μελέτη του κ. Ροδά είναι πιο πολύ έργονισμα από ξένες δημοσιεύσεις παρά φιλολογική έργασία λίγο ή πολύ πρωτότυπη. Έξόν από κάποιες λεπτομέρειες, άσήμαντες κατά βάθος, για τά πρώτα βήματα και τίς στερνές ημέρες του ποιητή, άφηγημένες άπ' τήν αδερφή του και τόν αδερφό του, τίποτ' άλλο δέν προσφέρει θετικό στόν έρευνητή τής ζωής και του έργου του Κρυστάλλη. Μπορεί ακόμα νά προστεθεί στό ενεργητικό του κι ή ιδέα πού είχε ν' αναδημοσιέψει μιάν αυτόγραφη έπιστολή του νεκρού μαζί μέ τό περίφημο γι' αυτόν και βέβαια δυσέδρετο άρθρο του Γαβριηλίδη, δυό κείμενα μεγάλης σημασίας, γιατί στό πρώτο βρίσκουμε τή βιογραφία του βασανισμένου τραγουδιστή τών ήπειρωτικών βουνών, καμωμένη μάλιστ' άπ' τόν ίδιο και στό δεύτερο τήν πάγκοινη καθιέρωση τής κρυσταλλικής αξίας από τό νεβρωδέστερο χειριστή του δημοσιογραφικού καλάμου, τόν πολυγνώστη κι άεικίνητο κι έτοιμόλογο άρθρογράφο τής «Ακροπόλεως». Τ' άλλα δυό τρίτα του βιβλίου αποτελούνται από παραθέσεις ποιημάτων ή από κρίσεις παλαιότερων ή του συγγραφέα· οι δεύτερες όμως συναρμοσμένες πρόχειρα για τήν περίσταση κι επιχρισμένες μέ χροιά ρητορική, ούτε τή συνοχή μιās κριτικής οικοδομής έχουν ούτε στή δημιουργία μιās καλλιτεχνικής άποφης συντρέχουν. Έτσι, φαίνεται κι έδω καθαρά πώς ή άγάπη κι ό ένθουσιασμός είναι κάτι πού δέ στέκεται άδικαιολόγητα.

Για τό έργο όμως του Κρυστάλλη δέ μπορούμε νά πούμε γενικά πώς δέν έχει άπασχολήσει αποτελεσματικά τήν κριτική. Παραλείποντας άρθρα αξιόλογα μεταγενεστέρων κριτικών, άρκομαι νά θυμίσω τίς δυό εκτενέστερες μελέτες του Παλαμά, έκφωνημένες

και τίς δυό—τί σύμπτωση!—ώς διαλέξεις, τή μιá από τό 1894 στό φιλολογικό μνημόσυνο του ποιητή και τήν άλλη συμπληρωμένη ύστερ' από είκοσι χρόνια και συνδυασμένη μέ τή διακήρυξη άλλου ποιητικού πιστεύω του, του γλυκύτατου Βιζυηκού, καθώς και άρθρα του ίδιου στα ήμερήσια φύλλα τής ταχτικής συνεργασίας του. Τό διπλό τουτο στεφάνι πού έπλεξε ό πατέρας του νεωτέρου μας τραγουδιού γύρω από τό κεφάλι του συμπαθητικού νεκρού, «άποδιωγμένου τής ζωής, τής φύσης χαϊδεμένου», όπως τόν έτραγούδησε ό ίδιος πάλι τελεφαταία σε στίχους συγκινητικούς και μεγαλόπρεπους, τό στεφάνι του Παλαμά θάλλει ακόμα μέ τήν πρώτη του δροσιά. Ό Κρυστάλλη έμεινε περίπου όριστικά τοποθετημένος στήν ποίησή μας από τόν έξοχό του θαυμαστή, τόν κριτικόν αυτό κολοσσό τής έποχής μας πού καταπλήσσει μέ τόν όγκο του και θαμπώνει μέ τήν αίγλη του: θαρρώ λοιπόν πώς περιττεύει σχετικά κάθε άλλη κριτική, λιγώτερο τουλάχιστο αναλυτική ή μέ τήν ίδια αισθητική κατέφθυνση.

Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑΣ

Υστερόγραφο. — Για τούς σημερινούς φίλους του κρυσταλλικού έργου δέν ύπολείπεται παρά μιá συγκέντρωση κι' επανέκδοση τών άπάντων του ποιητή πληρέστερη από κείνη του συμπατριώτη του Γάγαρη μέ τά λαμπρά διαφωτιστικά της προλεγόμενα. Και ξέρω πώς ύπάρχουν αρκετά κομμάτια του Κρυστάλλη πού μένουν έξω από τούς δυό τυπωμένους του τόμους· έγώ ό ίδιος, ξεφυλλίζοντας περιοδικά, ήμερολόγια κι έφημερίδες του περασμένου μας αιώνα, ανακάλυφα δυότρία διηγήματα και καμμιά δεκαριά ποιήματα (δέν αναφέρω και μιá γνωστότερη, ύποθέτω, διεξοδικώτατη μελέτη του ιστοριολαογραφική, μέ μορφή ταξιδιωτικών έντυπώσεων) του Κρυστάλλη, πού τάδινα κάθε φορά γι' αναδημοσίεψη σε βδομαδιατικό περιοδικό μεγάλης κυκλοφορίας.